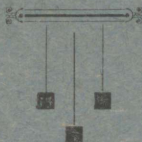

K. VERVOLT

PÕLTSAMAA ENNE JA NÜÜD

Põltsamaa linna, lossi
ning sellega seot sünd-
muste ajalugu ja lossi
kirjeldus

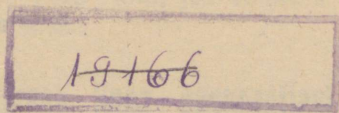

PÕLTSAMAAL, 1932.

K. Vervolt

Põltsamaa

enne ja nüüd

Põltsamaal, 1932.

2

156014

A-8120

Põltsamaa kihelkonnast üldse.

Põltsamaad ja selle ümbrust nimetati enne sakslaste tulekut Möheks. Möhe maalinn seisnud praeguse Põltsamaa lossi kohal. Põltsamaa kihelkond asub Viljandimaa kirdepoolses sopis Tartu, Järvamaa, Pilistvere ja Kolga-Jaani kihelkondade vahel. Tema pindala võrdub umbes 740 ruutkilomeetrile, millel asub Põltsamaa linnaga kokku umbes 15.000 elanikku. P. kihelkonna geoloogiliseks aluspõhjaks on siluuri ajastul mere põhjas tekkinud paas — Adavere ja Raiküla lade. Adavere lade paljastub näiteks Kalanas, Põltsamaa jõe kallastel, värvilt kollakas-valge, peeneteraline. Lõunapoolne osa kihelkonnast küünib kesk-devooni punaliivakivini. Absoluutselt kõrguselt ei küüni kihelkond palju üle 60 m samakõrguse joone. Kõrgeim koht Tapiku ümbruses 68 m. Pinnaehituslikult on P. kihelk. osa Põhja-Viljandimaa künniste ja kühmude valdkonnast. Kihelkonna mullastik kuulub raskete savimuldade liiki, millel põllul huumuse tõttu suur väärtus. Veestikult kuulub P. kihelkond Peipsijärve vesikonda. Suuremaks jõeks on Põltsamaajõgi, mis algab Väike-Maarja kihelk., ühineb Pedjaga ja suubub Pede nime all Emajõkke. Jõe vesikonna suurus 1172 rkml, jõe võime 1 meetri kukumise kohta on 48,9.

Põltsamaa linna geograafiast.

Põltsamaa sai omale linna õigused 30. juunil 1926 a. Ta mahutab endas üle 3400 elaniku 317 elamuga, 630 kõrvalkoonega, mis on levinud 539,75 ha maaalale, 830 korterit.

Linn asub umbes $58^{\circ} 39'$ p. l. ja $25^{\circ} 58'$ i. p. Greenwichist ja kuulub maastikuliselt Põhja-Viljandimaa väikevoorte, tasandikkude, looklevate jõgede tiheda teestiku, sumb- ja hajakülade maastiku keskusse.

Põltsamaa aseme määrajaks on olnud üheltpoolt Põltsamaa jõgi, teiselt poolt rohkearvuliste maanteed ristlemiskoht. Põltsamaa jõgi voolab kihelkonna piirides 77,3 kilom. pikkuselt ning kannab noorejõe ilmet.

Jõe üldsihiks on loode-kagu.

Mõhkkülast vähe allpool Kileküla lepiku kohal haruneb jõeorg kaheks. Pääorus voolab kuni 700 meetri laiusel lammil Põltsamaa jõgi, kuna kõrvalorgu, mis läbib võrdlemisi sügava möldoruna Kuningamäe ja Põltsamaa voorekõrgendiku vahelise ala, kasutab voolamisel Kuningamäe ehk Otioja. Viimase org ühineb pääoruga Külmoja veski kohal.

Uue-Põltsamaa paisust Lipsu talu koplini on jõesäng sulutud võrdlemisi kõrgete kallaste vahele. Siit kerkib maapind edelasse Põltsamaa vooreks, kirdesse surnuaia lamedaks voorekünniseks. Nimetatud kõrgendikkude nõlvadel ja jõekallastel ongi Põltsamaa linna ase. Siia koonduvad Jõgeva Lustivere, Tartu, Kamari, Võhma, Paide ja Pajusi maanteed ning niiviisi moodustub siin suurim Põhja-Viljandimaa teede sõlm.

Pinnaehitustlikult on linna ümbruse ilme tasandikuline. Suurema vahelduse ümbrusse toob linnast umbes kilomeeter edelapool asuv Kuningamägi, mis kerkib lähedal oleva oru lammilt kuni 12-ne meetrini.

Kuningamäele sarnaneb osalt Pauastvere Suurmägi, mis asub linnast kirdepool umbes 4 klm. kaugusel.

Linna veestikuliselt ilmendajaks on Põltsamaa jõgi oma lisa- ja harujõgedega ning ojadega. Põltsamaa jõgi algab Varangu juurest järvest 91,1 meetri kõrguselt merepinnalt ja ühineb Pedjaga Emajõe lähedastes soodes (jõesuu kõrgus merepinnalt 33,1 m.) Jõe üldine pikkus on 115,6 klm. ja vesikonna pindala 1313

puutkilom. Linna kohal on jõgi enamasti karestikuline, väljaarvatud kahe tammi vahelisel alal mõned kohad, mis on linnarahva supeluskohadeks. Sügavus on linna piirides keskmiselt 1 meetri ümber, laius 30—92 meetri. Pääle jõe võib nimetada veel kaht seisvat veekogu — tiiki: üks linna pargis, teine ühisgümnaasiumi puistikus.

Taimkatteliselt on linna ümbrus üldiselt põldude-rikas. Linn ise on parkidest, puisteedest, aidadest rikas, nii et suveajal eemalt linnale lähenejale paistab silma ainult mõni kõrgem katus, kirikutorn, lossi punane katus lagunenud torniga või lähedal olev E.T.K tehaste pikk korsten.

Linna põhiplaani kuunemisele on mõjunud tunduvalt jõesiht ja käidavamad maanteed. Neist olenevalt on omanud linn kolmeharulise põhiplaani: üks haru, mis koos südalinnaga esitab vanemat linnaosa, on levinud jõega rööbiti loodesse, teine (Lossi tän.) kakku ja osalt ka lõunasse Kaarlimõisa poole viiva tee sihis ning kolmas osa Jõgeva mnt. sihis kirdesse.

Maanteed suubuvad igast ilmakaarest kas otse linna kehha (näiteks Jõgeva, Võhma, Pajusi j. t.), või ühinevad linna ääril teistega (Lustivere, Paide). Esimesed maanteed moodustavad päänähtavaid (Jõgeva, Lossi t.), millest harunevad või millega rööbiti või risti suunduvad kõrvaltänavad. Kogu tänavastiku pikkus ulatab 25 kilm.

Linna ehitustik on kesklinna osas üsna tihe ja majad reastuvad tänavate ääril pidevalt, kuna linna ääre- poolsetes osades üksikuid maju lahutavad sagedasti viljapuuaiad; eriti rohkesti on aedu kirde ja lõuna osas. Kesklinnana võib vaadelda ehitustikku turu ümbrusest Kohtu sillani ja ülejõe kuni Posti tän. lõikeni Jõgeva mnt. Nimetatud ala moodustab omaette ühiku nii tulunduslikult kui ka füsiognoomiliselt. Tulunduslikult on see äride ja kaupluste ala — n. n. linna ääri, kus kauplused kohati pidevalt kasutavad majade alumisi kordi.

Siit ulatab äri katkenditena ka Jõgeva mnt. Kesklinna eelistavad ka mõned tööstusettevõtted ja käsitöölised, ametiasutused, kolm panka, kohvikud, arstid, juristid j. t.

Füsiognoomiliselt on see linnaosa kõige kirjum. Siin leidub vanemast ehitusperioodist ühekordseid kivi-maju (end. kõrtsid j. t.), nägusamaid kahekordseid — telliskivist, plekist, viil- või kelpkatusega hooneid (Ühis-pank, Leihbergi kauplus j. t.), puust ühekordseid ülikutega viilkatuselamuid, kui ka harilikke puust sindelviilkatusega kahekordseid kastelamuid, katusel ja pisi-keste uukadega. Üldiselt on siin rohkem kahekordseid elamuid. Loodepool asub luteriusu Gooti st. kirik ja kolmekordne kivehitis — loss müüridega.

Mida kaugemale südalinnast, seda lihtsamaks muutuvad ehitused, majad asuvad juba pisut kaugemal üksteisest ja arhitektooniline ilme muutub kohati juba ühtlasemaks, nii on iseloomulik kirdepoolses linnaosas Väljatäna ääres puust ühe või kahekordsete ülikkatusega elamute esinemine; pääle selle on siin elamud ainult ühelt poolt tänavat, teisel pool vastas asuvad aiad. Jõgeva mnt. ääres esineb üsna tihti ristikatusega ehitusi. Erandlikult esineb siin-sääl mõni nurga uljetega või murdkatusega elamu. Silmapaistvalt rohkesti esineb linna äärepoolsetes osades viljapuuaidu piiravaid tarasid, enamasti püst-taradena.

Põltsamaa linna üldine arhitektooniline ilme on üsna kahvatu; siin esineb mõni länguvajunud seintega onngi.

Liiklemine Põltsamaa tänav. on elavam turu- ja laadapäeval, kus hommikul liiklemise suun on linna kehha, pääle keskpäeva vastupidine.

Posti tuuakse igal äri päeval.

Vabadussõjas langenute mälestussammas

Põltsamaal asub Vabadusväljakul, Veski tänaval, Vabadussõda oli suurimaks sündmuseks meie ajaloos. Täide läks ennustis: „Kaugel näen kodu kasvavat!“ et kord jõuab aeg „kus kõik pirrud kahel otsal lausa lõõvad lõkendama; küll siis Kalev jõuab koju, oma lastel õnne tooma, eesti põlve uueks looma.“ Meie Vabadusvõitlus (1918 a. 28. nov. — 1920 a. 3. veebr.) lõppes võidurikkalt, lõime endile riikliku iseseisvuse. Kangelaslikele vabadusvõitlejale tänutäheks ja tulevastele põlvedele meeletuletuseks algatas mälestussamba mõtte Põltsamaa „Ühistöö“. Peale selle moedustati alevivalitsuse juure komitee, kes mälestise tarvis raha muretses. Hiljem muretses Komitee omale juriidilise isiku õigused. Mälestis on kujur V. Melniku töö, kujutab „Puhkavat sõdurit“, avati 1924 a. 17. augustil. Komiteesse kuulusid: pastor E. Frey, Vl. Lante, R. Kamsen, A. Kisa, K. Vervolt. Samba hind: kr. 5000. — autori honorari, peale selle älus ja muud tööd. Koht valiti ühes selleaegse alevivanema Carl Schmidtiga. Sambale on graveeritud Vabadussõjas Põltsamaa kihelkonnast langenute 78 nime.

Samba päälkiri: Langenuile võitluses vabaduse eest 1918—1920.

Aleks. Jaanson, Leitnant Karl Kass, Joh. Lippur. Joh. Nõmm, Valter Näkk, Ludvig Aidakats, Nikolai Laustam, Peeter Peeters, Aleksander Rehemaa, Eduard Rosenberg, Albert Sarv, Martin Allik, August Siisk, Joh. Soplepmann, Karl Sutt, Jüri Vatter, Ants Lippur, Ants Mats, Rein Aunbaum, Ants Kivisikk, Karl Leppik, Eduard Markson, Konst. Rosenstein, Evald Sutt, Al. Kapt, Albert Peeters, Jaan Piir, Jüri Tuula, Jaan Tuur, Jaan Viidas, Karl Kütt, August Pihlak, Joh. Susi, Julius Hansmann, Ed. Kurrik, Jaan Lepp, Tõnnis Mannus, Ants Timbermann, Ed. Püss, Jaan Pung, August Eevel, Paul Heinrichson, Mihkel Jalakas, Julius Jürgens, Leo Kelder, Arnold Nigol, Aleks. Peters, Friedrich Rumm, August Soe, Al. Kapt. Johannes Tooms, Ermil Volt, Otto Piilevelt, Eduard Reintal, Jaan Aua, Aleksander Kabel, Paul Rebane, Arnold Turu, Albert Vomm. Arnold Kokk, Jaan Kotkas, Oskar Hansel, Martin Leppik.

Põltsamaa loss.

Kes tunneb huvi Põltsamaa ajalooliste mälestusmärkide vastu, selle tähelepanu paelub kõige pealt Põltsamaa loss. Need waremed räägivad selget keelt kord meie kodumaa üle walitsenud Liivi ordu wägewusest XIII—XV s., mil kerkisid ordulassid.

Loss asub laiuse 58° 39' 19" ja pikkuse 40° 38, 7" all Greenwichist, merepinnast 205 jalga, lossi üle-

mine jagu äga 326 jalga kõrgemal. Lossi aseme määrajaks on olnud ühelt poolt Põltsamaa jõgi, teiselt poolt poolt rähkearvuliste maanteede ristlemiskoht. Loss on kolmekordne ehitus (peale selle keldriruum) paekivist ilma telliskivi moodrita, puust pörandate ja lagedega. Lossis on 43 ruumi, mille pörandapind 446,93 ruutsülda. Eluruumi on lossis 27, pörandapinda 358,94 r. s. Eluruumi kõrgus I ja II korral 2,30 j. sülda ja III k. 1,5 jookswat sülda.

Põltsamaa lossi ajalugu.

Lossi asemel arvatakse eestlaste maalinn olnud. Sakslased vallutasid Põltsamaa 1224 a. aug. kuul, kuhu 1272 a. ordumeister Otto v. Rodenstein kindluse ehitas. 1274 a. sai Otto v. Rodenstein Saaremaa lähedal jääi mõitluses surma. Tema järglased Põltsamaal 1275 a. Walter von Nortek, 1278 Ernst v. Rassburg. Esimeseks majaks lossiks — ein festes Haus oli arvatavasti praegune kirik kus alumisel korral hobused, laod, ülemal rüütlid elasid. Poor aastasada ei leia meie P nime ajaloost raamatuis. 1502 a. tegid wenelased lossi ja linna maatasa.

Kuningas Magnus asub 1571 a. Põltsamaale. Magnuse vägi taretati järgmiselt: rittmeister Hans v. Zeiz ja Reinhold v. Rosen on Tartumaa talusesse saadetud, Johan Maydel Wollust ja Hindrek Bowssmann Põltsamaa ümbrusse talusesse, Jürgen Tiesenhhausen Rannust Paide maakonda Übakala külla (Koigi mõis) 1573 a. oli M. abiellunud Wene printsessi Mariaga (13 a. wana). Warsti peale teistkordist Tallinna piiramist wenelaste poolt (1.—3. 1577) astub Magnus ühendusse Poolaga 1578 a. astub M. oma lossidega ja Piltteni maaaladega Poola-Leedu kaitse alla. Magnus suri Piltenis 18. 3. 1583.

Mõnda Põltsamaa lossi kannatusist. 1. juunil 1578 a. olid rootslased Tartu läinud ja 4. juunil seal

palju wenelasi naiste, tasega ära tapnud. Siit tagasi tulles tulnud wenelased P-maale rüüstama. 15. juulil tuli Wene wägi uuesti piiras P. ümber, mis 25. juulil wallutati. P. Tatar'ased on naiste ja tütarlaste pärast omawahel tälli läinud, neid siit Pihkwa ja Moskwa wiinud. Rootsi päädlik Johan Wedtberg, Põltsamaa kaitsja on Moskwa wiidud. Loss jäi 1582 a. wenelaste kätte, kuna ta Sapolski rahu järele Poola kätte läks.

Põltsamaa loss ja ümbrus moodustas starostkonna ja allus Tartu wojewoodale. Lossi walitses Koskulli sugukond. 1600 a. heitis Karl IX P. lossi Rootsi alla. Siis häwitati ka Põltsamaa kirik Uue-Põltsamaal (praeguse „Paala“ jahumiski taga) ära. 1623 a. kinkis Rootsi kuningas Gustaw Adolf Põltsamaa starostkonna kindral feldmarschall Hermann Wrangelile. Siia kuulusid Lustiwere, Kabala, Imawere, Laimetsa. Hermannil wend Hans walitses mõisat. H. v. Wrangel sai pärast 30 a. sõda Liivi kuberneriks, suri 1643. Loss sai tema poja Woldemar parun von Lindebergile, kes lossi pärast surma oma lasteta proua Kristiinele jättis. 1668 wõtsid poolakad ja leedulased lossi ära ja põletasid maha. 3. mail 1660 Oliwa rahu. 1681 a. lähtuti kuninga käsul kindluse müürid maha ja lossi karnison saadeti Riiga.

12. ja 13. sept. pistsid wenelased lossi põlema. 1710 a. sai loss Wene alla. 26. dets. 1720 kinkis Peeter I P. lossi riiginõunik Heinrich von Fockile. Siia kuulusid — Wõisiku, Pajusi, Eistwere, Kurista, Adamere, Lustiwere, Kalliküla, Tapiku, Nõmme mõisad. H. v. Sick oli tubli riigimees. Aastal 1731 satius ta wene keiserinna Anna wiha olla ja 1732 a. wõeti talt kõik mõisad ära ja ta saadeti Siberi asumisele. 1741 a. wõbastati v. Sick wangist. 1744 a. saanud ta omad mõisad tagasi, mis keiserinna Eliisabet 1748 a. temale kinnitanud. 1750 a. 26. juunil suri v. Fick Põltsamaal wõetäppe. Sicki on haiguse ajat Põltsamaal Wene keiser Peeter I-l waatamas käinud. Sickil oli wiis tütar,

šamuti sekretäri. Joakim v. Schulksi abikaasa sai pääle Sicksi surma Wõisiku, Pääwere, Soosaare ja Süsiwere mõisad, teine tütar Beata Regina, Ernst v. Wictinghofi abikaasa sai Adawere Wõrewere korlamõisaga, kolmas tütar Maria S. Iedericke kammerhärri Otto Reinhold Zoege v. Manteuffeli abikaas sai Eistwere, Polli ja Waiküla mõisad. Neljas tütar Aurora, major Johan Wald. v. Lauwi abikaas sai Põltsamaa lossi ja Nõmme mõisa. Viies tütar Kristiina Jakob Hendrik v. Lilienfeldti abikaasa sai Sicksi wangipõlwe ajal lossi küljest lahutatud Uue Põltsamaa (warem kutsuti Kirikumõisaks) ja Kaawere mõisa päranduseks.

Joh. W. v. Lauw (1712—15. 2. 1786) kaotas Türgi sõjas 1737 a. oma pahema käe Ocaкови piiramisel ja wabanes sõjateenistusest. 1750 a. päris ta Põltsamaa mõisa (200.000 rubla väärtuses) Aa. 1764—82 wõltsel asutas rea wabrikuid wasewalamiskoda, klaaswabrikud, peegliwabrik, portselanimanufaktuur, tärklisewabrikud. Põltsamaa muutus Liwimaa tööstuse keskkohaks. Põltsamaa loss, mis 1703 a. saidik waremis seisis, ehitati 1760—80 kestes üles ja seal tekkis prantsuse eeskujul „hoowieli“. Lossis oli Itaalia näitegrupp ja õuekapell. 1785 a. läks aga Lauw pankrotti. L. asutas ka P. apteegi ja haigla. Wiimase juhatajaks kutsus L. dr. P. E. Wilde, kes siin trükikoja ja esimese eestikeelse arstlik-tervishoiulise ajakirja asutas.

4. det. 1798 a. kinnitati Põltsamaa mõisa krahw Bobrinski nimele, enne oli ta mõisa awalikal oksjonil 242, 550 hõbe rubla eest ära ostnud Krahw Bobrinski lesk Anna, sündinud parun Ungern Sternberg, pärandas Põltsamaa lossi ja mõisa 1847 a. oma lütre poja würst Gagarinile. G. pärijatelt riigistas Eesti Wabariik lossi. Osa maad sai W.-Põltsamaa wald, Põltsamaa linn osa maid ja lossi.

Põltsamaa loss on ainsaks rokokooegse kunsti edustajaks Eestis. Warem, ta ehitati 1272 a. ümber,

oli ta keskaegne, kindlustatud orduloss, kompturi asukohaks. Kui loss 1750 major Louwi kätte läks, ehitas viimane ta täiesti ümber. Lossi wälimus ei paku suurt huwi. Tähtsamad on lossi siseilustised, eriti teise korratrepiruumi, Marmorsaali ja Rokokoo-saali omad.

Marmorsaal on nimefuse sellest saanud, et ta seinad roosa- violeti kunstmarmori korraga kaetud. Siseilustised on Ludwig XV stiilis läbi wiidud. Seintel on peeglit, nende wahed aknadega wõi rippuwate wiinamarjakobaratega kaunistatud. Laeilmustised on walgest gipsist stiliseeritud lehed ja lilled, pealeselle linnufiguurid. Igas friisi nurgas on teokorbi motiiv, mis Ludwig XV stiilile nii iseloomulised. Tähelepanu wääriwad kenad lastefiguurid, mis mitmes asendis friisi kaunistawad. Saalis on kaks ahju, mis Ludwig XVI stiilis ehitatud.

Rokokaosaali kaunistus on weel rikkalikum ja mitmekesisem. Kahjuks walitseb siin stiilide segu. Kamin ja lae ilmstisi on Rokokoostiilis, muu aga Ludwig XVI stiilis. Kamin on kirju marmoriga kaetud. Üllatowalt peenet tööd näitawad gipsilustised — maskid, pärjad, rosetid jne. Selle ruumi üheks peakaunistuseks on meisterlikud seinamaalid mitmesuguste laste kujutistega. Neid maale on 13. Kaks maali lõpetamata.

Akna awaustes on kolm reljeefbüsti, arwatawasti major Louwi, tema abikaasa ja tütre omad.

Marmorsaali esine ruum on ka ilustatud olnud kuid laest on krohw ühes kaunististega maha kukkunud. Ka lupjamise läbi on ta palju kannatada saanud. Samas stiilis on praegusid kinoruumi ja end. k. iidiu staa-biruumi kaunistatud.

Ilustised Ludwig XV stiilis on walmistanud Johann Michael Graff 1772—1774 a. Kes walmistas reljeefportreed, seinamaalid Ludwig XVI stiilis ei teata kindlasti. Lossi asutatakse Põltsamaa Muuseum, millele asju korjatakse.

Vaatamisväärsusi Põltsamaa ümbruses.

Kivi kalmed:

1. Kurista v. Sulustvere külas Innujaagu talu maa sees.
2. Sealsamas Viksi talu maa sees.
3. Pajusi vallas Kalana külas Lageda t. maa sees,
4. Kurista v. Aidu külas Mihklihansu t. maa sees ja Mikutõnu talu maa sees.
5. Pajusi as. põllu sees — „Sarapuu mägi.“
6. Lustivere v. Tõrenurme külas Alliku t. piiril.
7. Uue-Põltsamaa vallas Võhma k. Tõnise talu maa sees.

Mulla ja katku kalmed:

1. Kurista v. Jõgeva pool Sulustvere kõrtsi „Hundiaugu mägi“,
2. Sulustveres Innujaagu põllu sees „Kitseküngas“,
3. Pajusi Kalana koolimaja põllus.
4. Kalana Ülesoo t. põllus.
5. Neanurmes Mäe t. tänavas.
6. Lustivere „Koristaja mägi.“

Kabelimäed:

1. Pajusi v. Mõisakülas, Mandu t. maades.
2. Lustivere Kaliküla mõisa põllus „Kabelimägi.“

Kirjadega kivi.

Vana-Põltsama v. Annikvere Peetri t. õues.

Linnamäed:

1. Otissaare linnamägi Pajusi v. Kalana külas Otissaare talu metsas. 2. Linna ase Lustivere v. Neanurme külas Veskiotsa talu maa sees. 3. Pelgu- või Rahakirstu mägi Pajusi v. Mõrtsi rabas. 4. Rõngasmägi, Kalevipoja säng, või Kantsimägi Kanavere maa sees. 5. Linnamägi Kurista mõisa ligi.

Ohvrikohad ja hiieasemed:

1. „Kalmemägi“ Adavere mõisa põllu sees — vana ohvri koht. 2. Tõrenurme k. Miku t. põllu sees pärna hiis (nüüd maha raiutud). 3. Ohvrikivi Pajusi v. Mõrtsi rabas „Rahakirstu“ mäest mõni samm õhtupoole. 4. Ohvrikivi Kanavere mõisa maa sees. 5. Sealsamas „Salualune“ — saare metsasalk, milles nõiallikas ja „Lesenaiste- või ohvrikivi,“ sealt viidud see kivi Lustivers mõisa rohuaia müüri sisse.

Põltsamaalt leitud asju muuseumides.

„Sarapuu mäest“ on palju raud ja pronks asju leitud. Kaavere mõisa õuest 1896 a. on leitud kuldkett, kuld ja hõbesõrmus. Helmeid 2 merevaigust, 2 hõbedast Põltsamaa lähedalt leitud Tartu Õpetatud Eesti seltsi muuseumis.

Ülevaatlik Põltsamaa kroonika.

Orduaeg 1227—1561.

1224 a. p. Kr. augusti kuul heitis Saksa Mõõga-
vendade Ordu Põltsamaa enda alla.

1234 a. Põltsamaa kiriku ehitamine. Siis elas
siin vogt.

1272 a. Põltsamaa lossi asutamine ordumeister
Otto v. Rodensteini poolt.

1343 a. Vastuhakkamine ordu võimule Jüriööl.

1502 a. tegid venelased Põltsamaa lossi kivi-
varemeks.

1518 a. nimetakse „Burgflecken“ Põltsamaad
esimest korda.

1558 a. Vene-Liivi sõja algus.

1558 a. riisusid venelased Põltsamaa lossi uuesti
paljaks.

Poolaaeg 1561—1629.

1561 a. 28. nov. kirjutati Vilnas alla Liivimaa alla-
heitmise leping Poolale.

1571 a. asus siia Kuningas Magnus elama.

1572 a. sattus Põltsamaa loss rootslaste kätte.

1577 a. põgenes kuningas Magnus Põltsamaalt
Kuuramaale.

1578 a. 15. juulil purustasid venelased ja tatarla-
sed Põltsamaa ja ümbruse. Hulk naisi ja tütarlapsi
viidi Pihkva turule, kus maha müüdi.

1583 a. suri kuningas Magnus.

1600 a. lõhuti Põltsamaa kirik Poola-Rootsi sõja
ajal ära.

Rootsiaeg 1629—1710.

1601 a. algas Rootsi aeg. Põltsamaal elas 34 „bürgerit“ oma maja platsidega. Nad pidasid ülal haigemaja ja oma kiriku.

1623 a. kingiti Põltsamaa loss rootsi feldmarschall Hermann v. Vrangelile.

1629 a. Lõuna-Eestis Altmargi rahulepingu järele Poola valitsuse lõpp, maa läheb Rootsile.

1630 a. lahutati Pilistvere kihelkond Põltsamaast.

1639 a. lahutati Kolga-Jaani kihelkond Põltsamaast.

1696 a. oli kolmeaastase viljaikalduse järele suur näljahäda Põltsamaal. Kõik teeääred olnud surnuid täis.

1700 a. oli Põltsam. 100 elaniku, neist 300 sakslast.

1703 a. põles Põltsamaa loss ja linn maha. Mõlas katk. Palju aastaid ei jäänud siia keegi elama.

1710 a. Rootsi aja lõpp.

Vene-aeg 1710—1918.

1720 a. kinkis Peeter Suur Põltsamaa lossi Heinrich v. Fickile.

1750 a. suri H. v. Fick ja loss sai major v. Lauvile.

1750—1789 a. vahel asutati Saksa surnuaed Põltsamaale, alguses maeti Rutikvere ja Lustivere mõisaomanikud ka siia.

1750—1771 a. vahel asutati Lilienfeldi surnuaed.

1763 a. astus Põltsamaal ametisse pastor August Villem Huppel.

1766 a. kutsus major Lauv Riiast Põltsamaale dr. med. Peeter Ernst Vilde, kes siia asutas trükikoja.

1766 a. andis P. E. Vilde koos pastor A. V. Hupeliga esimese eestikeelse ajahe „Lüehhike oepetus, mis sees monned head rohud täeda atakse“. . .

1770—1775 a. vahel asutas J. V. v. Lauv Põltsamaal vasevalamise vabriku, tärklisevabriku, nahaparkimise töökoja ja Rõikale 1774 a. klaasivabriku.

1770 a. asutas J. H. Lillienfeldt U.-Põltsamaale puudrivabriku.

1782 a. tarv. tab A. V. Hupel oma „Topografische Nachrichten“ III k. esimest korda Põltsamaa nime.

1780—1782 a. asutati Lauvilt Kāmarisse peeglivabrik ja Põltsamaa lossi portselani vabrik. Sel ajal elas Põltsamaal üks arst, kaks haavaarstit siin oli apteek, mitu kuldseppa, 1 pood, 2 advokaati.

1819 a. pärisorjusest vabastamine.

1826 a. asutati Pajusi (Vahlide) surhuaed.

1838—1853 a. Emil Heinrich Aug. Hörschelmann Põltsamaa õpetajaks.

1835 a. asutati Põltsamaa kihelkonnakool.

1844 a. asutati Põltsamaa õigeusu kogudus.

1851 a. 23. sept. sündis Anikveres Dr. K. A. Hermann.

1853 a. asutati Pajusi Vahli poolt Pisisaare algkool (5. XI). Õpetajad: Jaak Matvei (1853—71), Jaan Epro, Tõnis Rebane, Jüri Hermann, Joh. Lande jne.

1855 a. põles Pilistvere kirik maha.

1865 a. asutati Põltsamaale Tõnu Omeli juh. pasunakoor.

1866 a. Valla kogukonna seadusega loodi alus meie valdadele.

1867 a. 15. okt. on kirjutatud Adavere vallavolikogu protokoll, kus otsustati vallamaja ehitada.

1869 a. õnnistati Adavere vallamaja sisse.

1881 a. 26. aprillil (v. k. j.) asutati Põltsamaa põllumeeste selts.

1887 a. 15. ja 16. sept. oli esimene põllumajanduslik näitus Põltsamaal.

1910 a. 1. märtsil avati Põltsamaa Krediit-Ühisus.

1917 a. 17. XII avati Põltsamaale keskkool.

Iseseisev Eesti 1918 —.

1918 a. 24. veebr. Eesti iseseisv. manifesti ilmumine.

1918 a. 27. veebr. vallutasid Saksa okupatsiooni väed Põltsamaa.

1918. a. 26. nov. Põltsamaa kaitseliidu asutamine.

1918 a, 27. nov. lahkusid Saksa okupat. väed Põltsamaalt.

1918 a. 27. dets. löödi enamlaste väed esmakordselt Aidust tagasi.

1919 a. 5. jaan. Aidu lahing.

1921 a. kinnitati sisem. poolt Põltsamaa alevi administratiiv piirid.

1922 a. peeti I Põltsamaa laulupäev.

1924 a. 17. aug. püstitati Põltsamaale Vabadussõjas langenute mälestussammas.

1923 a. asutati Põltsamaale Laulu- ja Muusikaselts „Leelo.“

1925 a. 3. XI esines Põltsamaa alevivolikogu sisem. ees palvega P. alev linnaks muuta.

1925 a. 30. mail ilmus 1 number „Põltsamaa Teatajat.“

1926 a. 30. juunil nimetati Põltsamaa alev Vabariigi Valitsuse otsusega linnaks.

1926 a. Esimene sümboolne tuletoomine Aidu lahingväljalt.

Põltsamaa kirik

oli praeguses Uue-Põltsamaa asund. 1234 a. —1600 a. 1600 a. lõhuti kirik Poola-Rootsi sõja ajal. Seal lähedal, vasakut kätt, jõe ääres praegune sepikoda. mis varem oli kabel ja asutatud 1646 a. tsunfti sellide poolt.

Praegune kirik on korraldud Hermann v. Wrangeli poolt 1624 a., kes ka õpetaja Jacob Deciuse siia kutsus.

Kiriku kellatornis asuva kella pealkiri „Soli Deo Gloria Oberpahlen Anno 1895. Kell maksab 3000 rbl. Kella tila on 1 puud 10 naela raske.

Koguduse õpetajate kohta on meil kindlamad andmed 1624 a., mil Herman v. Vrangel esimese luteri-usu õpetaja magister Jacob Deciuse ametisse kutsus. Sest ajast tänini on seisnud Põltsamaa koguduse eesotsas 20 järgmist õpetajat: Jacob Decius 1624—1625, Johan Pommer 1626—1641, Erich Schomer 1641—1654, Joh Sebastian Markard 1655—1659, Andreas Forselius 1661—1678, M. Heinrich Bockelmann 1677—1693, Samuel Gottfried Krippendorf adjunkt 1679—1681, Joh. Andreas Dorsche 1692—17... , Joh. Hartmann Creidius, diakon 1693—, Nikolaus Justus Ludvig 1715—1735, praost Joh. G. Leukfeld 1732—, Aug Wilhelm Hupel 1764—1804, Karl H. Temler, adjunkt 1796—1804, õpetajaks 1804—1834, Joh. Karl Temler adjunkt 1832—1834, ordin. 1834—37, E. Heinr. Aug. Hörschelmann 1838—53,

Karl Maurach 1853—1891, Paul Maurach 1891—1895,
K. A. Vitrock 1896—1900, Joh. Rennik (eestlane)
1900—1923 ja Erik Frey 1923 a. alates.

Põltsamaa surnuaiad,

Ristiusu surnuaedu on Põltsama kih. 12.
Neist 10 ev.-luteruse ja 2 ap. õigeusu.

Kõige vanem kihelk. surnuaed asus end.
kihelk. kiriku ümber, praeguses Põltsamaa
Veski tän., „Paala“ jahuveski taga. Surnuaed
asus kiriku ümber. Kirikust on veel vunda-
medi jäänused alal. Seda surnuaeda ei tarvi-
tata 1773 a.

Põltsamaa vana surnuaed asub Põltsamaa
—Jõgeva mnt. pahemat kätt. Iseäraliste mä-
lestusmärkide poolest on surnuaed kehv. Otsa-
kujude järele on siin järgmise laadina risti eri-
liike: tõmp, kolmetipulise, kolmekaarse ja roh-
kemtipuliste otsadega riste. Ajaliselt vanim
rist v. Wassermanni rist. Iseäralise mälestus-
märgina on Tirmanni marmorist mälestussammas.

Huvitavam on seal kõrval v. Lilienfeldi
surnuaed, mis aga rüüstatud.

Huvi pakkuv on ka Pärnu maantel Kunin-
gamäe pool nn. „Saksa surnuaed“ ja 2 ap.
õigeusu surnuaeda.

Kihelkonnas on: Rutikvere Pistohlkorside
surnuaed asut. 1872 a. „Pärnasaare,“ Stackel-
bergide surnuaed Adaveres. Sulustvere Mart
Vatteri era matusepaik, Pajusi Vahlide surnuaed.

Põltsamaa karaktertüüpe.

Magnus,

Liivimaa kuningas, sünd. Kopenhaagenis 26. 8. 1540. Isa oli Magnusele määranud mõned maaalad Schlesvig-Holsteinis kuid M. vend Friedrich II tahtis neid maid endale, misp. ta M. ostis Saare-Lääne ja Kuramaa piiskopkonnad Magnus saabus 1560 a. Saaremaale piiskopina. M. tahtis maaalasid Liivimaal laiendada, seks omandas ta Tallinna piiskopkonna valitsemisõigused. Ajajärk 1560 – 70 M. tegevuses on pinna sondeerimise ajajärk. 1565 a. püüab Magnus kosida Poola prin'sessi, lootes saada kaasavaraks Riia ja Lõuna-Liivimaa. 1570 a. Magnus algab lähenema Venele. Siin lubatakse talle abi rootslaste vastu, Liivimaa kuninga tiitel ja printsess Eufeemia. Algavad sõjakäigud Liivimaa vastu Tallinna. 1571 a. asub Magnus Põltsamaale. Korduvalt 1572, 1575, 1527 rüüstatati Rootsi ja Poola mõjualuseid maa-kondi, kuid Tallinna ja Pärnu jäid vallutamata. Pääle 1577 a. astub M. ühendusse Poola kuning. Stephan Bathoryga ja 1578 a. asub M. Poola-Leedu kaitse alia ja sureb Piltenis 1583 a. 18 märtsil.

Magnusel puudus diplomaatlik oskus, energia, plaanikindlus end maksma panna metsikuma võitluse ajal keset Rootsi, Vene, Poola riigi pretensioone.

Aug. Vilhelm Hupel,

sünd. 25. veeb. 1737 Saksi-Veimaris. 1757 a. tuli Baltimaale, 1760 a. Äksi kirikuõpetaja, 1763 a. Põltsamaa

kirikuõpetaja. Haruldase töövõimega ja mitmekeesiste huvidega isikuna avaldas H. siin hulk töid. Põltsamaal oli dr. P. E. Vilde trükikoja asutanud. Ilmusid arstiteadust. raamatud „Lühhike õppetud mis sees mõnned . .“ (1766). A 1803 annetas Tartu ülikool H. filosoofia ja 1818 teoloogia doktori astme. 1804 a. läks H. vana-duse tõttu puhkusele. H. suri Paides 6. 1. 1819 a. Hupeli ajal oli Põltsamaa Liivimaa vaimliseks tsentriks. Hupeli töid: „Topografische Nachrichten“, Nordische Miscellanen“.

Dr. Peter Ernst Vilde,

sünd. 24. VIII 1732 a. Pommeris, õppis arstit. Königsbergi ülikoolis. Promoveeriti 1765 a. Greifswaldis arstiteaduse doktoriks. Sealt asus Kuramaale ja 1766 a. Riiga, kust major Lauv ta Põltsamaale haigla arstiks kutsus. 1766 a. asutas Vilde Kuningamäele trükikoja. Ilmus A. V. Hupeli poolt eesti keelde tõlgitud pealkirjaga „Lühhike õppetud mis sees monned head rohhud . .“,“ (1766) — mis on esimeseks eestikeelseks ajaleheks, ilmus 41 (?) annet.

Major Lauv,

(vt. Põltsamaa lossi ajalugu).

Emil Heinrich Aug. Hörschelmann,

sünd. 12. IV 1810 Viru-Jakobis. Õppis 1832—34 Tartus usuteadust, oli uue-Põltsamaa mõisas kodukooliõp., Põltsamaa õpetajaks 1838—1853, mil kutsutakse H. Peterburi Anna koguduse õpetajaks, kus sureb 22. VI 1854. H. oli esimene eesti helilooja, kes eesti tekstile laule komponeeris. Tubli kirikuõpetaja, lauluedendaja.

Martin Vilberg,

sünd. 29. VIII 1821 Põltsamaal, Magdeburgist sisserännanud käsitöölise pojana (Lipsu talus) Õppis 1828—33 Põltsamaal elementaarkoolis 1833—40 Pajdes maalri juures. Toimis 1840—46 P. kihelk.-kooli juhatajana 1846—52 köstrina K.-Jaanis 1852—99, köster-organis-tina ja kihelk.-kooli juhatajana Põltsamaal. V. suri 1903 a. 1840 a. paigu asutas V. Põltsamaale esimese eesti segakoori. Hulk rahvakooliõpetajaid, ka Dr. K. A. Hermann on P. kihelk. koolis saanud oma muusika-lise ettevalmistuse.

Dr. K. A. Hermann,

sünd. 11. IX 1851 Uue-Põltsamaa v. külasepa pojana. Õppis Annikvere külakoolis, Põltsamaa kihelk. koolis. Töötas Põltsamaal klk.-kooliõpetajana kuni 1871. Oman-das 1874 eksternina küpsuseksami. 1875 a. astus Tartu ülikooli. 1878 astus Leipzigi ülikooli, mille 1880 a. lõpetas. Asus Tartu, kus algas H. mitmekülgne kirjan-duslik, seltskondlik ja poliitiline tegevus. 1882—86 toimetas „E. Pos'imeest“. Alates 1889 a. oli H. Tartu ülikooli eesti keele lektor. H. suri Tartus 29. XII 1908. H. mõju muusikamehena on suur ja laialdane („Isamaa ilu hoieldes“). Õigusega kutsutakse teda rahva laulu-õpetajaks. H. oli teerajajaks eesti kirjandus-ajalooliste sugemete korjamises. Püsivaid tulemusi on saavutanud filoloogilisel alal. Põltsamaa kihelk.-koolis komponeeris H. „Süda tuksub tuks, tuks tuks . . .“

Reinhold Kamsen,

kirjanik, elab praegu Põltsamaal, sünd. 12. X 1871 a. Imaveres. Kirjutanud ilusaid kodumaa- ja lastelaule, mis ilmunud ajakirjanduses. Oli „Põltsamaa Teataja“ vast. toimetaja ja „Põltsamaa Uud'ste“ väljaandjaks.

Ülevaade Põltsamaa omavalitsuse arenemisest.

Enne Wene aega oli P. linn. Ühest Paala protokollist leiame, et P. olnud bürgermeistri maja. Siis olnud P. 50 maja, Lossi tn., Mõisa tn. ja Õpetaja plats. Majaomanikkude nimekiri on õige kirju. Põltsamaa hääwitati täielikult Põhjasõjas. Waldu weel sel ajal ei olnud.

1816 a. määratakse Liwimaa kuberneriga poolt P. ametisse alewiwanem. P. ei olnud ei linn ega alew. Tast sai alewik, mil omawalitsuse õigusi ei olnud. 1866 a. kogukonna seadusega asutati wallad ja jagati P. Wana. ja Uue Põltsamaa waldade wahel, kusjuures Paala jägi piiriks sai. Alewiwanem täitis ainult korrapidaja kohuseid turuplatsil. Alewiku täna wate walgustamiseks ja maudeks hädawajalikeks kuludeks korjati majaomanikkudelt andeid. Alewiwanemad olid Lustig 1859—1884, Leo Naaritz 1884—1904, Carl Jürmann 1904—1917.

Sarnane olukord kestis 1917 a. märtsi kuuni, milal Põlumeeste seltsimajas ära peetud rahwakoosolekul waliti alewiwalitsus- ja nõukogu. Alewiwanemaks waliti Elmar Parikas.

Siseminiistri määrusega 20. 7. 1920 antakse P. alewiomawalitsuse õigused ja sama aasta aprillis toimunud esimene alewiwalikogu- ja walitsuse walimised. Esimene alewiwalitsuse protokoll on kirjutatud 25. apr. 1920, kus I alewiwanemaks Elmar Koller waliti. 13. aug. 1920 waliti äraastunud E. Kolleri asemele E. Parikas alewiwanemaks. 14. 3. 1921 a. waliti alewiwanemaks A. Waimel. 16. juulil 1921—1927 a. oli alewiwanemaks Carl Schmidt.

Wabariigi Walitsuse otsusega 30. juunist 1926 a. antakse Põltsamaale linna õigused, mis legelikult 1. joan. 1927 a. maksma pannakse.

Linna maad.

1921 a. sai P. alew riigilt rendi alusel 350 ha maad kasutamiseks, hiljem tõusis see norm 538,75 ha. Alates 1. maist 1928 a. waldab P. linna omawalitsus maad „Linnade ja alewite maaga warustamise seaduse“ põhjal ja 15. nov. 1930 a. sai linna piiris asuwast maast 524,20 ha linna omanduseks kinnistatud, kuna 15,55 ha eraomandusliste maade hulka kuulub.

Loodusliste omaduste ja kasutamise wiisi järele jaguneb maa järgmiselt: ehituskrundid 180 ha, põllumajandusl maad (põld, heinamaa, karjamaa) 278,20 ha, jõed ja weed 12 ha, surnuaiad 6 ha.

Alates 1922 a. on wäljaplaneerit 208 uut ehituskrunti, üldse on P. 318 ehituskrunti.

Kuni 1930 a. olid ehituskrundid kasutada rendi alusel hinnoga 1,25—2,50 s. ruutsüllaast, Praegu müüakse krunte maahääduse ja krundi asupaiga järele mis suhtes krundid on jaotatud 7 raiooni hinnaga 4 s. kuni 1 kr. ruutmeeter. Ehituskruntide keskmine suurus 3500 r. m ümber. Wabad põllu- ja heinamaad antakse kasutada linna elanikkudele. Põldu antakse kasutamiseks aiaaana peredele, kes vähemalt 1 a. elanud P. Rent 20 kr. hekt. aastas. Seda liiki maasaajaid oli 500 ümber. Peale selle on 30 põldurit, kelle maatükkide suurus 1—3 ha. Heinamaad kasutawad hobusepidajad.

Linna varandustest ja võlgadest.

1. apr. 1932 a. oli linnal kinniswara kr. 646 000 ja wallaswara kr. 12.000 wäärtuses, kokku kr. 658.000. Siin tuleb arwesse wõtta, et kinniswara on saadud riigilt „Linnade ja maaga warustamise seaduse“ põhjal ja waranduste brutto- tulust 40 prots. peab riigile maksma. Linnal on wõlga kr. 50.000 elektriijaama ehituseks. Linnal on hulk hooneid raekoda, Torni weski, Keldriweski,

lass, priitsimaja, elektrijaam jne. Wäärtuslikuma osa linna kinniswaradest moodustab maa 524 ha, metsade (parkide pindala 20 ha.)

Haridus,

1. **Koolid.** Põltsamaal asuvad järgmised õppeasutised: Wiljandi maak. Põltsamaa ühisgümnaasium, Täienduskool tütarlast., linna 6 kl. algkool ja 11 astme algk.

Gümnaasium asutati 1917 a. Tänni on güm. lõpetanud 376 õpilast. Õpilasi güm. 150 ümber, algkoolis 230, Täienduskoolis 40.

2. **Lasteaed** teotseb Põltsamaa Noiseltsi korraldusel 1930 a. elates aasta läbi. Lapsi 40—50 ümber. Lastekodu ruumid on linna poolt antud Kuperjanowi tn.

3. **Avaliku raamatukogu** kohused täidab Põltsamaal P. Haridusseltsi raamatukogu Weski tän. nr. 2. Ruumid, kütte, walgustuse annab linn tasuta. 1. apr. 1932 a. oli raamatukogus raamatuid 1831 köidet, eesti-keelseid 1317, saksa 388, wenekeelseid 126. Raamatukogu juures asub awalik lugemistaud.

Hoolekanne.

Hoolekannet puudustkannatawate ja raukade eest on P. ametlikult teostatud 1865 a. „Põltsamaa alewi waestekassa“ kaudu, mille põhikiri keisri käsukirja põhjal Liwimaa Kubermangu walitsuse poolt 8—20 mail 1864 a. kinnitatud. Kuigi Põltsamaale esimene oluwonem oli määratud 1816 a. ei läinud tal korda ennem hoolekannet korraldada. — Alewi waestekassa algkapitaliks määrati 800 rub'a, kassa liigeteks wõisid olla kõik alewiku elanikud. Kassat walitses alewionem ja wolinikud. Toetuste üldsumma kõikus 30—80 rubla wahel. 1904 a. Wene-Jaapani sõja ajal 170 rbl. aastas. See kord kestis kuni 1917 a., 1921 a. astus ametisse

seadusepärane alewivolikogu, kes kinnitas toetuse saajate nimekirja ja kindlaks määras toetusnormid. Praeguse linnaomavalitsuse poolt korraldatud hoolekanne on lahtine. Wanadekodus on ruumi ainult 15 hoolealusele. 1925 a. wastuwõetud Hoolekande seaduse maksimahakamisega kasvab hoolealuste arv maalt jauretulijate arvel (1924 a. kuni 51, 1931 a. 82 hoolealust), Alates 1930 a. on linn korraldanud ka lahtist laste hoolekanne, toetuse saajaid 30 ümber.

Heakord.

Praegu on linnas kiwidega prügitatud teid wähe üle 6 klm. kruusaga sillutatud teid kuni 8 klm., kokku korraldatud teid 14 klm., prügitamata 10 klm. Täna waid walgustatakse elektriga. Walgusliinide pikkus 6,5 klm., walguspunkte 60 ümber. Elektrit saab linn oma hydroelektrijaamast (Jägewa mn. 3), mis walmis 1929 a. jaan. Täna wawete ärajuhtimiseks on forustik 0,5 klm. pikk. Parke on: Põltsamaa linna, Wabaduswälgak, P. gümnaasiumi park, I ja II plank. Linnal puudub wesiwarustus ja mustawee kanalisatsioon.

Linna ettevõtted.

1. Elektrijaam. Linn ostis 1927 a. A.-S. „Paalil“ mootorjõuga käiwa elektrijaama, mis wäikseks jäi. 1928 a. alustati uue ehitamist, mille wäime 66 klwt ja maksab kr. 50.000. Jäujaama tarwitati: 1927 a. — abonentide 94, ära tarwiti i 17 166 klwtiundi. 1929 a. 139 abonentide tarwitasid 78.103 klwtiundi, 1930 a. 176 abonentide tarwitasid 136.685 klwtiundi. See teeb wälja ühe elaniku peale aastas keskmiselt 40 klwt., mille poolt P. elektrimoolu tarwitamises asub esikohal Eestis.
2. Viinapood. Jägewa mn. 3. Puhaskasu wähe-
neb. 1927 a. oli kr. 6000. — 1930 a. kr. 2145.
3. Tapamaja.

Põltsamaa linnavalitsus ja volikogu.

Põltsamaa a'emi volikogus oli 30 wolinikku, hiljem 17. P. linnaks saamisega määrati linna wolinikkude arv 15 pääle. Esimeseks P. linnapääks oli kolonel Martin Terras 1927 a. kuni 1930 a., (rahtwaerak.) Linnawolikogu walimised 1929 a. deis. andsid enamuse E. S. T. P. esindajailt kellel 8 kohta 15 nest, majaomanikke 5, asunikke 1, heckerak. 1.

Põltsamaa ühisgümnaasiumi botaanikaaed.

Põltsamaa hekkkool awati 17. deis. 1917 a. Õpilasi 200 ümber. Gümnaasiumi saali on asetatud mälestis Wabadussõjas langenuile õpilastele päälkirjaga: „Surm kodu eest toob elu kestwa meile“. Mälestustahwliil langenute nimed: A. Womm, P. Rebane, Al. Kabel, Jaan Aua, Arnold Turu.

Põltsamaa ühisgümnaasiumi botaanikaaed on korraldatud gümnaasiumi pargi taganurka, kus ta on warjatud tuulte eest. Ta tuletab meile Tartu ülikooli botaanikaaeda miniataüris. Taimed on korraldatud üksikuiesse ümmargustesse ja kandilistesse peenardesse. Peenarte wahel basseinid weetaimedele. Iga liigi ja isegi üksiku taime juure on asetatud nimelaud eesti- ja ladinakeelse nimega.

B.-aed on korraldatud kolme osakonda. Esiteks süstemaatiline osakond, kus taimed on asetatud sugukondade järele alates lihtsamast: maltsalised, tatralised, nelkõielised, tulikõielised jne. Edasi morfoloogiline osakond. Taimed on jaotatud seal liikideks järgmiselt: juur, wars, leht, õis, wiljad. Pääle selle bioloogiline osakond.

Gümnaasiumil on olemas oma ilmajaam, kus waadeldakse sademeid, lumekatet, temperatuuri tuult. Waatluste andmed saadetakse Tartu ülikooli meteorol. obser-

wafooriumile. Waatluste järele ennustatakse ka dr. Traska meetodi järele ilma. Bataanikaaria korraldajaks on õp. P. Pedoson. Ühiskümnaasiumi direktoriks A. Schulzenberg.

End. E. Aleksandrikooli maja.

(Lossi tn. pidi 2 klm. Põltsamaalt)

asub Põltsamaa Tööstuskool puu- ja rauatööstuskondadega. Eesti Aleksandrikool oli määratud esimeseks Eesti rahvuslikuks keskkooliks, mida kawatseti eestlaste pärisorjusest wabastamise mälestuseks asetada. Mõtte algataja oli Jaan Adamson, Holstre Pulleritsu kooliõpetaja. Seks pani rahwas suure waimustusega hulk raha kokku ja osteti see hoone, kus 1888 a. 22. aug. A. kool awati, millest sai wenekeelne kõrgem rahwakool. Sellele waatamata oli A. kooli mõttel ja ülemahtisel korjandusel suur tähtsus. Nad panid rahwa liikuma ja wirgutasiid teda ühisele tegewusele. Aleksandri koolist on paljud meie riigimeestest, nagu kindral A. Tõnisson, ja awalikkudest tegelastest oma hariduse saanud.

E. T. K. Põltsamaa tehased.

E. T. K. asutas 1921 a. Põltsamaale piirituse, kartulikuwatuse-, kohwi-, ja weinitööstuse, milleks saadi riigilt soodsatel tingimustel end. Wana-Põltsamaa mõisa piiritusewabrik, õllekõõk ja muid hooneid. Transpordilolude tõttu likwideeriti kartuli helbe tehas 1923 a. 1930 a. wiidi kohwitehas äie Tallinna.

Praegu töötab weinitehas, mis toodab marjaweine. Omad aiad warustawad weinitööstust marjadega. Aiad on 20 Riia wakamaad suured ja asutatud 1922, 1922, 1923 ja 1924 a. Õunapuudest on esindatud antonowkad, sibulad, ja seeringad. On puukool, kus rohkesti õuna- ja ilupuid ning marjapõõsaid.

Põltsamaa seltsid.

Tuletõrje selts.

Tuleõhne'uste vastu wõitlemist P. linnawalitsus teostab koos P. Wabat. Tuletõrje ühinguga, milline asutatud 1867 a. Pritsimaja asub linna turul. Tuletõrjel on warustus: wepata, 2 mootorpriitsi, aurupriits, 5 käsipriitsi, mehhaaniline redel, 1000 m. surwewoolikuid. Kokku kr. 25.000 eest. Wett saadakse jõesst ja 3 „tuletõrje kaewust“. Tuleõhnetuse korral tehakse häiret 28 pasunaga ja teatatakse telef. 20 tuletõrje teadaande punkti. Tuletõrjel oa 120 tegewliiget.

Põltsamaa põllumeeste selts

asutatud 1881 a. Onab oma seltsimaja Weski fän. Wabaduswäljaku ääres on „Põllumeeste Kodu“. Seltsi esimeheks J. Peterson. Seltsimajas töötab Wigastatud sõjameeste ühingu kino „Mars“ ja Põltsamaa Lawakunsti ühingu teater.

Põltsamaa Hariduse selts,

asutatud 1914 a Põltsamaa Eugemise Ringi nime all. Seltsil on linnawalitsuselt tasuta ruumid; selts peab ülal raamatukogu ja lugemislaua. Seltsi esimeheks A. Schulzenberg, juhat. liigeteks prl. F. Sutt, K. Juhkam-Johanson, K. Werwolt.

Põltsamaa Eesti Naisselts

asut. 19 a Naisselts peab ülal Lasteaeda. Seltsi esinaiseks pr. A. Lindeberg, P. Michelson-Rebane, pr. Tari, pr. Reial, Ruus.

Põltsamaa Laulu ja muusikaselts „Leelo“

asut. 1923 a. Kaswas wälja P. õpetajate meeskoorist. Selts on tänini toime pannud XXXV iseseiswat kontserti, peale selle korraldanud Põltsamaa laulupäewi III—X, osawõtnud Narwa, Haapsalu, Tartu, Sakalamaa laulupidudest, Piliistwere, Imawere laulupäewadest. Seltsis on asutamisest tänini õpetust ja juhust saanud üle 300 laulja. Koorijuhiks K. Werwolt. Seltsi juhatuses: T. Werwolt, J. Laane, E. Perillus, J. Raudsepp, R. Romm.

Põltsamaa Spordiselts „Sport“

asut. 1930 a. Toime pannud rea spordiwõistlusi. Juhatuses: H. Kongas, E. Perillus, A. Tähnas, Wilms.

„Leelo teater“

juhatuses: H. Oja, T. Werwolt, E. Perillus. Teater on lawale toonud operetid: „Lõbus talupoeg“, „Poisu Batawias“, „Silwa“, „Poola weri“, „Sügismanõõwrid“, näidendid „Põhjalased“ jt. Muusikojuhiks K. Werwolt. Lawastaja H. Oja. Toime pannud lawakursuse.

Põltsamaa Lavakunsti Ühing

asut. 1930 a. Toime pannud lawakursuse. Sõnalaawastusi ette kannud: Kuulsuse müüjad, Õpetaja Bzebus, Juhatus: W. Mutt, A. Michelson, J. Kont, M. Kongas.

Põltsamaa Meeslaulu Ühing

asut. 1931 a. Juhatuses R. Wassil, J. Kont, J. Mäll. Koorijuhiks W. Aller.

Põltsamaa juht.

Põltsamaa linnavalitsus Veski tän. 2, telef. 21.

Arstid.

Ellen Frey, Lossi tän. telef. 73.

Dr. med. C. Prima, linna arst ja haigemaja juhataja
Veski tän. 1, telef. 54.

J. Ruus, Põltsamaa jaoks. arst telef. 52.

Mai Saar-Glasunov. Uue-Põltsamaa asundus, telef. 46.

Advokaadid.

Vann. adv. A. Käärik.

" " Hans Kongas, Pargi tän. 3.

Adv. J. Põderon Jõgeva mnt. 10.

" E. Reial " " 19.

" A. Lindeberg Pajusi mnt. 1.

Notar E. Lindeberg " "

Kirikukantseleid.

Ev.-lut. kirikuamet Allika tän. 1, õp. Frey.

Ap. õigeusu koguduse kantselei Tamme tän. 1, praost
J. Podekrat.

Post-telegr. telefon.

Lossi tän. 4.

Koolid.

Põltsamaa ühisgümnaasium Veski tän.

Põltsamaa tütarlaste täienduskool Jõe tän. 1, telef. 17.

Põltsamaa linna 6 kl. algkool Aia tän. 3.

Põltsamaa Tööstuskool, 2 klm. Põltsamaalt.

Põltsamaa II astme algkool,

Haigemaja ja apteek.

Haigemaja Lossi tän. 31,

Apteek Lossi tän. 7,

Pangad avatud keila 10–14.

Põltsamaa Majaomanikkude Pank Jõgeva mnt. 4.

Tartu Panga Põltsamaa osak. Lossi tän. 3.

Põltsamaa ühispank Lossi tän. 7.

Põltsamaa loomakliinik.

Loomaarst J. Kolk Veski tän.

Wõerastemajad.

Hotell-restoraan „PõlumeesteKodu“ Veski tän. 5, telef. 96.

„Eeriku“ Jõgeva mnt. 20, telef. 75.

Õllepood ja võerastemaja „Central“ Lossi tän. 5, telef. 94.

Põltsamaa politsei jaosk.

Jõgeva mnt. 1.

Omnibussi jaam, Tartu mnt. 4 telef. 24.

Ühendus: Põltsamaa—Jõgeva, Põltsamaa—Viljandi,
Põltsamaa—Võhma Põltsamaa—Tartu.

Ajalehed.

„Põltsamaa Teataja“ toimetus ja talitus Nurme tän 10,
telef. 8.

„Oma Sõna“ Jõgeva mnt. 36.

Trükikoda.

A. E. Michelsoni trükikoda Lossi tän. 14.

Maksuamet.

Viljandi abijaosk. Maksuinspektor Lossi tän. 7.

Rahukohus.

Põltsamaa jsk. rahukohus Lossi tän. 11.

Linna Aavalik raamatukogu ja lugemis laud.

Põltsamaa Haridusseltsi avalik raamatukogu ja lugemis-
laud Veski tän. 2. Lugemislaud avatud igapäev kella
18—20, raamatukogu teisipäeviti, reedeti kella 20—22,
pühap. 12—13.

Apteek.

Põltsamaa apteek Lossi tän. 7.

Kohtupristav.

Kohtupristav Nurme tän. 12.

Hobusepostijaam.

Põltsamaa hobusepostijaam, Lossi tän. 15, telef. 32.

Aiaärid.

ETK. puu kool, telef. 50.

Aednik Bergmann, Lossi tän. 24, telef. 28.

Põltsamaa ühisgümnaasiumi aed Veski tän.

Veskid.

Lossi tän. Keldri v.

„Paala“ jahu- ja lauatoöstus Veski tän.

Parvei veski, Veski tän.

Avalikud pargid, puisteed.

P. Linna park, turu ääres, Lossi tän.

Vabadusväljak, Veski tän.

I plank, Staadioni tän.

Sisukord:

1.	Põltsamaa kihelkonnast üldse	1
2.	Põltsamaa linna geograafiast	1
3.	Vabadussõjas langenute mälestussammas	5
4.	Põltsamaa loss	6
5.	Põltsamaa lossi ajalugu	7
6.	Vaatamisväärsusi Põltsamaa ümbruses	11
7.	Ülevaatlik Põltsamaa kroonika	13
8.	Põltsamaa kirik	17
9.	Põltsamaa karaktertüüpe	19
10.	Ülevaade Põltsamaa omavalitsuse arenemisest	22
11.	Põltsamaa ühisgümnaasiumi botaanikaaed	26
12.	End. Aleksandri koolimaja	27
13.	ETK. Põltsamaa tehased	27
14.	Põltsamaa seltsid	28
15.	Põltsamaa juht	30

ILMUNUD:

K. Vervolt

Mõningaid andmeid Põltsamaa ajaloost

1931 a. Hind 10 senti

K. Vervolt

Lühike Põltsamaa ajalugu

1931 a. Hind 15 senti

K. Vervolt

Põltsamaa enne ja nüüd

1932 a. Hind 25 senti

Ajaleht

„Põltsamaa Teataja“

VII aastakäik

loetavaim provintsi ajaleht

Tellige kohe!

Aadress: „Põltsamaa
Teataja“, Põltsamaa

